

CASTELUL APOR DIN TURIA, CONSIDERAȚII PRIVIND PUNEREA LUI ÎN VALOARE DIN PUNCT DE VEDERE ARHITECTURAL ȘI CA AȘEZĂMÎNT DE CULTURĂ

GABRIEL LAMBESCU

Printre monumentele de cultură din județul Covasna, în categoria monumentelor de arhitectură civilă se află, alături de conacele de la Vîrghiș, Tălișoara sau Micloșoara și cel de la Turia, care poartă numele familiei care l-a construit și a cărei succesori l-au folosit mai multe secole, familia Apor.

Considerat unul dintre monumentele importante pentru arhitectura renașterii și a barocului popular din sud-estul Transilvaniei, această clădire necesită lucrări imediate de protejare atât a structurii, cât și a elementelor de arhitectură cu valoare artistică cum sînt: stucaturile, ancadramentele și plăcile de piatră sculptată. Este necesară cercetarea amănunțită la fața locului a întregii clădiri, prin sondaje, pentru întregirea unor forme ale arhitecturii inițiale, a zugrăvelilor și ornamentelor folosite la exterior și interior sau a unei picturi murale, despre a cărei existență probabilă s-au făcut unele semnalări.

Aceste noi date ar contribui la punerea în valoare și redarea publicului larg a încă unui monument, valoare certă a patrimoniului cultural național, în care pe lângă obiectivele recent descoperite și introduse ca valori susceptibile, se operează reevaluări și asupra obiectivelor consacrate de mai mult timp.

Comuna Turia (Torja) este situată la cca 8 km vest de orașul Tîrgu Secuiesc, pe un traseu foarte frecventat atât datorită vecinătății cu stațiunea balneoclimaterică Bálványos, cât și a posibilității de a merge mai departe spre lacul Sf. Ana, apoi bazinul Baraolt sau Miercurea Ciuc.

Volumul III al lucrării lui Orbán Balázs „Descrierea țării secuiești” (A székelyföld leírása), se referă la fostul județ Trei Scaune și referitor la vechea localitate Turia, potrivit registrului din 1567 se precizează că populația se ocupa cu mineritul (probabil exploatarea zăcămintelor de sulf din zona Bálványos) și că la acea dată erau înregistrate 62 de porți, ceea ce însuma o populație de cca 200 de persoane. Cu 300 de ani mai tîrziu, la data cînd Orbán și-a făcut cercetările în această zonă, comuna avea în jurul a 5000 de locuitori¹, constituind o localitate influentă și cu întinse

terenuri agricole. Mineritul a fost abandonat nemaifiind rentabil, probabil datorită progresului înregistrat de comerțul cu produse agricole și meșteșugărești în cadrul târgurilor periodice organizate pe locul numit Tîrgul Turiei, care avea să devină apoi, Tîrgu Secuiesc. În anul 1427 regele Sigismund de Luxemburg conferă acestuia titlul de oraș regal, cu drepturi asupra terenului pe care era amplasat, sub numele de Tîrgul Turiei².

Configurația tipologică a Turiei este de sat risipit de-a lungul pîrîului Turia pe cca 4 km. Datorită acestei desfășurări s-au conturat două nuclee care au împărțit localitatea în Turia de Jos și Turia de Sus.

La dezvoltarea acestei comune un rol important l-a avut familia Apor, o veche familie de nobili maghiari din Transilvania³, care datorită terenurilor agricole și întreprinderilor meșteșugărești și comerciale pe care le-a finanțat, a concentrat un mare volum de forță de muncă. De altfel această familie a avut și o mare influență politică în Transilvania și Ungaria, influență de care s-a bucurat pînă la începutul sec. XX.

Se pare că această familie, mai precis primii Apor (Opour) au ridicat cetatea aflată pe un vîrf care domină stațiunea Bálványos⁴. Cetatea s-a numit Bálványos (bálvány=idol) și a fost construită prin sec. XII-XIII⁵. Acești Opour au avut rangul de bani ai secuilor încă dinaintea creștinării acestora de către regatul maghiar. Probabil că nevoia de a-și păstra privilegiile și obiceiurile în fața unui dușman ambițios și expansionist a dus la ridicarea acestei cetăți⁶.

A fost ridicată pe un pînten muntos care străjuiește valea Turiei în punctul în care aceasta este cea mai îngustă, asemenea castelului de la Bran. Are un unghi favorabil de observare deschis spre versantul care străjuiește valea în partea opusă, partea din spate fiind asigurată de inaccesibilitatea terenului. Mare parte din zidăria cetății folosește piatra terenului pe care este amplasată, altă parte fiind înlocuită de însăși peretele stîncos al laturii nord-estice (opusă văii), fapt care creează o legătură organică între zidărie și teren. Este alcătuită dintr-un donjon și o mică incintă. Donjonul are o secțiune pătrată și avea probabil două sau trei nivele, astăzi existînd doar baza acestuia. În 1603 a fost renovată cea de-a doua incintă aflată mai aproape de poalele stîncii, tot atunci s-au mai întreprins și alte lucrări de reparare la turn, lucrări care aveau să fie ultimele, după care cetatea va fi în scurt timp abandonată.

Este vorba de Apor Miklós care în timpul lucrărilor menționate, moare răpus într-o luptă desfășurată la Brașov. Imediat cetatea este părăsită și familia (soția Lázár Borbála) se mută în conacul din Turia⁷. Acesta exista încă din a doua jumătate a secolului XVI. Aici se întreprind o serie de lucrări de amenajare și extindere, în parte cu piatră adusă de la cetate care este ruinată în scurt timp. Lucrările au avut o anumită anvergură de vreme ce la mijlocul secolului XVII, Lázár Apor reduce dimensiunile construcției și întrucît el moare în 1661, lucrările sînt continuate de către soția sa Imecs Judit. Se pare însă că cea mai importantă contribuție a adus-o familia Petki István și Sükösdí Erzsébet⁸ în timpul lui Gheorghe Rákoczi.

Mai tirziu conacul ajunge în proprietatea lui Apor István, crescut de familia Petki cu care se înrudea. Acesta a dispus montarea unor ancadramente renașcentiste la două uși din sala principală de primire, deco-

rarea bolților semicilindrice din încăperea aflată pe colțul nord-vestic cu stucaturi baroce. Astfel de stucaturi se mai întâlnesc în apropiere, la capela mînăstirii călugărilor minoriți din Tg. Secuiesc.

Aceste contribuții au definitivat cadrul arhitectural pe care îl cunoaștem astăzi, cu excepția unor mici transformări. Dintre acestea mai importantă este cea făcută la sfîrșitul sec. XIX și a constat în marcarea monumentală a fațadei principale (sudice) cu un corp cu două nivele încoronat de un fronton triunghiular neoclasicist. Cu această ocazie șarpanta acoperișului a fost simplificată de la acoperiș mansardat, la acoperiș simplu în patru ape, intersectat cu acoperișul alungit al corpului ieșit în rezalit și cu al doilea nivel al acestuia constituit dintr-o singură încăpere. Accesul la etaj se face printr-o scară curbă practică în zidul estic al rezalitului. La parter, accesul se face printr-o scară interioară care urcă direct în încăperea centrală. Alături de această scară (în fațadă sînt simetrice) se află cea care coboară la subsol. În fațadă cele două scări sînt ascunse de două uși masive tratate identic. Clădirea mai are un acces pe latura nordică, folosit ca acces secundar.

Deși nu s-au făcut sondaje suficiente, zidăria pare a fi, cu excepția fundației, din cărămidă. Planșeul de la parter este așezat pe bolta semicilindrică a subsolului. De asemenea, sălile 1, 2, 5 și 6 au bolți semicilindrice cu penetrații, restul planșeelor fiind din lemn, iar în porțiunile recent adăugate, beton armat. Pardoselile sînt din dușumele din lemn de brad. Timplăria ușilor și ferestrelor este din stejar, acolo unde se mai păstrează, în rest din lemn de brad. Tot din lemn de brad este realizată șarpanta acoperișului, care este învelit cu țigle solzi așezate în rînd dublu. Mărturie a faptului că șarpanta a suferit modificările menționate este forma acoperișului grînarului aflat în incinta conacului.

Inventarul elementelor de arhitectură cu valoare artistică este următorul :

- 2 ancadrame cioplite în piatră în stil renașcentist avînd pe latura orizontală monograma lui Apor István și a soției sale Farkas Zuzsanna, precum și data 1693; ele se află în sala principală (11);
- ușile corespunzătoare ancadramentelor de mai sus, din stejar, cu întărituri și mîner din fier forjat, din aceeași perioadă cu ancadramele;
- 3 plăci de piatră conținînd numele familiilor proprietare ale conacului și funcțiile pe care le-au deținut acesta; dintre ele se remarcă placa situată pe peretele vestic al sălii principale și conține 2 steme frumos executate, ale familiilor Petki și Apor, iar la partea inferioară un relief care subliniază faima militară de care s-au bucurat cele două familii;
- la exterior, se mai păstrează o ușă originală care dă spre subsol, realizată în sec. XIX o dată cu amenajările care s-au făcut pe latura sudică;
- tot pe latura sudică, în stînga și în dreapta celor două uși din lemn se află cîte o piesă din piatră (2 buc.) care aveau rolul de a proteja zidurile la trecerea trăsurilor; acestea au sculptată la partea interioară figura unui leu;
- bolțile din sala 1 aflată pe colțul nord-vestic al clădirii sînt acoperite cu stucaturi baroce a căror compoziție ține seama în mod armonios de forma suprafețelor rezultate din intersecția bolții semicilindrice cu penetrațiile aflate în dreptul fiecărei ferestre; la cheia bolții se găsesc monogramele aflate pe ancadramele din sala 11.

Există indicații¹⁰, iar cercetările ulterioare urmează să confirme sau să infirme existența unor picturi murale de tipul decorațiilor florale de influență renașcentistă de la Zăbala (castelul Mikes) sau Zălan (casa Sera).

În afara conacului, incinta mai conține câteva construcții importante pentru definirea cadrului în care exista acesta. Este vorba de clădirea capelei transformate în grînar, aflată la cca 200 m sud de conac. Aspectul acestuia conține elemente baroce și clasiciste: acoperișul în patru ape, mansardat, datează probabil din sec. XVII; contraforții de pe latura sudică și profilatura datează din sec. XIX. Cu ocazia cutremurului din 1977 au ieșit la iveală fisuri care conturează existența pe peretele nordic a trei goluri de formă ogivală, ceea ce confirmă ideea unei alte destinații pe care a avut-o acest „grînar”. Rămîne însă ca sondajele să lămurească mai bine și această problemă.

Pe latura dinspre șosea se remarcă două porți de zid care făceau accesul în incintă. Una este poarta principală realizată din zidărie ten-cuită. Deși golul ei a fost parțial înzidit se pot distinge elemente baroce și profilatură clasicistă.

Poarta a doua este modestă și probabil că deservea zona gospodă-rească a incintei.

Construcțiile menționate prin amplasarea lor ne permit să precizăm organizarea funcțională a curții conacului, realizată după criteriile tradi-ționale care se regăsesc și la alte conace, cum sînt cele de la Virghiș, Tălișoara, Micloșoara, Valea Crișului etc. La fiecare din acestea se disting foarte clar zonele gospodărești cu orientare nord-estică și cele de agre-ment cu orientare de predilecție sud-vestică care permit luminare naturală în cea mai mare parte a zilei. Desigur că în această zonă se face o ame-najare peisageră adecvată, cu plantații de specii rare (Zăbala, Virghiș, Arcuș etc.), iar atunci cînd pîrîiașul nu se află în imediata apropiere el era deviat, putîndu-se realiza chiar mici lacuri artificiale (Zăbala, Arcuș). Se pare că și aici albia pîrîului a fost lărgită în apropierea conacului spre a se crea un astfel de lac.

Zona gospodărească nu mai păstrează construcții specifice secolelor anterioare, ele fiind înlocuite cu construcții noi de la începutul sec. XX, utilizate și astăzi alături de altele mai noi de către C.A.P.-ul care este beneficiarul conacului și a întregii incinte.

Pentru că o reparare și recondiționare cu asigurarea protecției tuturor elementelor valoroase conținute de acest monument nu constituie o punere în valoare completă, se impune găsirea unei destinații care să asigure pro-tecția în continuare a monumentului precum și punerea lui la dispoziția publicului, atît cel interesat cît și cel ocazional. Dintre numeroasele va-riante posibile ar fi aceea de a crea aici un așezămînt de cultură, care să conțină un muzeu etnografic cu obiecte care să illustreze obiceiurile și ocupațiile oamenilor din această zonă și un muzeu în aer liber cu con-strucții gospodărești și case țărănești achiziționate de pe o arie mai largă • județului. Această măsură ar duce la salvarea ultimelor mărturii ale unei arhitecturi populare aflată azi pe cale de dispariție. Se impune acea-sta, cu atît mai mult cu cît majoritatea gospodăriilor țărănești s-au mo-dernizat și în locul vechilor construcții bătrînești au fost realizate altele noi, la care nu se mai ține seama de tradiții în ce privește sistemul con-

structiv, sau materialele de construcție. De asemenea, elementele de decor sînt reduse la minim, dat fiind natura materialelor folosite și a formelor noi improprii decorării, care dacă se mai face este doar simbolică.

LE MANOIR APOR DE TURIA, APERCUS CONCERNANT SA MISE EN VALEUR DE POINT DE VUE ARCHITECTURAL EN TANT QU ÉTABLISSEMENT CULTUREL

Résumée

Le manoir Apor de Turia est une construction qui date du XVI-ième siècle. Il a été construit par les ancêtres de la famille Apor qui dès le XII—XIII-ième siècle ont habité la cité Bálványos de près de la station balnéo-climathérique du même nom, qui est située à sept kilomètres environ sur la chaussée qui vient de Tîrgu Secuiesc et arrive à Tuşnad.

Au début du XVII-ième siècle la cité est abandonnée et la famille déménage dans le domaine de Turia. C'est à cette occasion qu'on a fait toute une série de travaux d'aménagement, lesquels vont être repris plusieurs fois jusqu'au début du XX-ième siècle.

De ceux qui ont contribué à l'accomplissement de l'aspect architectural de nos jours, les plus importants sont Apor István et sa femme Farkas Zsuzsanna, qui de leur vivant ont réalisé la décoration du plafond en voûte, stucage d'inspiration baroque, réalisé en même temps que la décoration de la chapelle du monastère des minorites de Tg. Secuiesc probablement par les mêmes artisans.

Du point de vue stylistique l'édifice a encore d'éléments d'architecture de la Renaissance représentés par l'encadrement en pierre des deux portes de la pièce principale du manoir.

L'espace libre qui existe autour du manoir de même que les pièces de celui-ci permettraient après sa restauration une bonne mise en valeur par la fondation d'un musée ethnographique.

NOTE

¹ ORBÁN BALÁZS *A Székelyföld leírása*, III, Pest, 1869, p. 91—92.

² ORBÁN BALÁZS *Idem*, p. 101.

³ APOR PÉTER *Lusus mundi*. In *Genealogiai Füzetek*, Cluj, 1910, p. 44; *A Pallas Nagy Lexikona* I, Bp. 1893, p. 759-760.

⁴ *Idem*.

⁵ SZÉKELY ZOLTÁN *Cetatea Bálványos, săpături efectuate în 1971*, In „Aluta” 1976—1977, p. 57.

⁶ ORBÁN BALÁZS *A Székelyföld leírása*, III, Pest, 1869, p. 87-88.

⁷ ENTZ GÉZA *Altörja műemlékei*. In *Páztortüz XXIX* (1943, 4.15.IV), p. 154—159.

⁸ *Idem*.

⁹ *Idem*.

¹⁰ *Idem*.

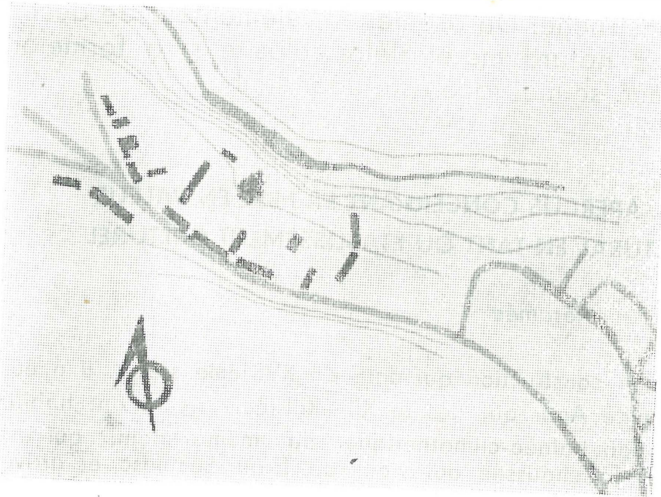
BIBLIOGRAFIE

A Pallas Nagy Lexikona I, Bp. 1893.

ENTZ GÉZA *Altörja műemlékei*. In *Páztortüz XXIX* (1943, 4.15.IV).

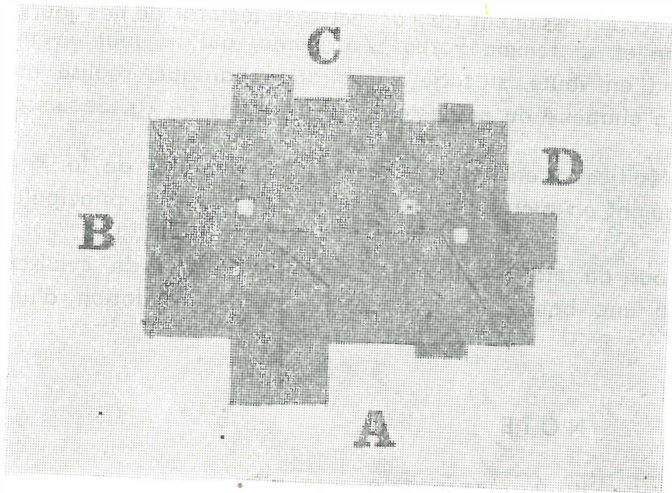
ORBÁN BALÁZS *A Székelyföld leírása*, III, Bp. 1869.

SZÉKELY ZOLTÁN *Cetatea Bálványos, săpături efectuate în 1971*. In „Aluta”, 1976—1977.

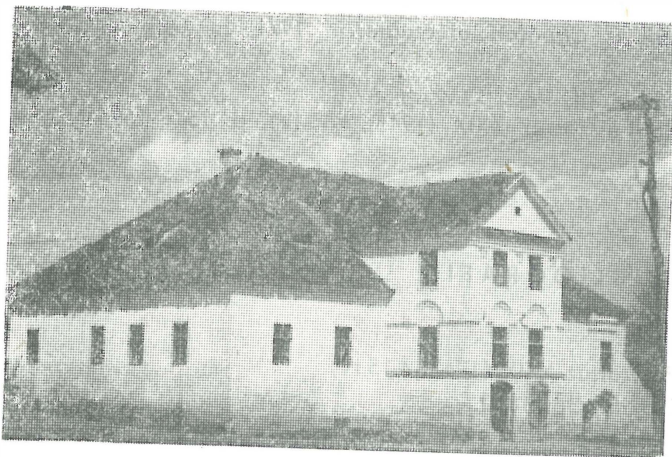

PLANȘA 1

— Planul de situație al conacului.

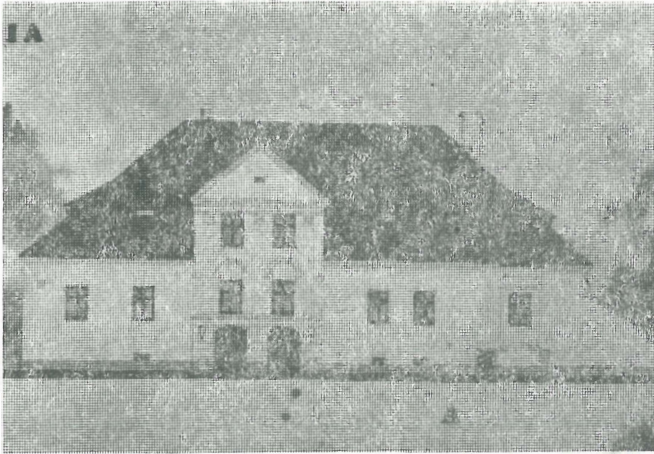

— Planul formei acoperișului.

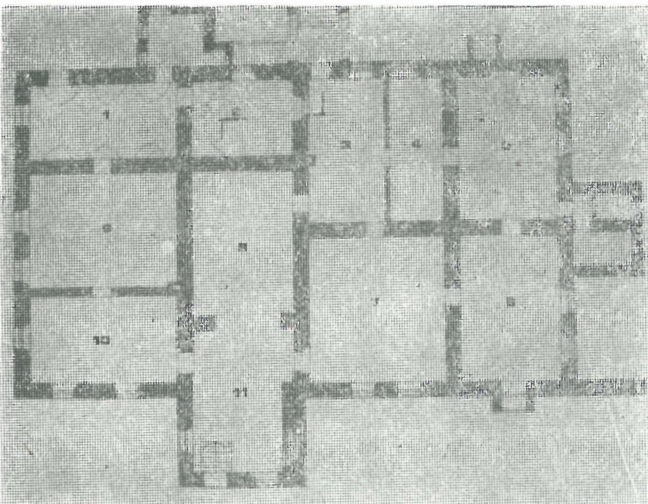

— Vedere generală a conacului cu fațada principală situată pe latura sudică.

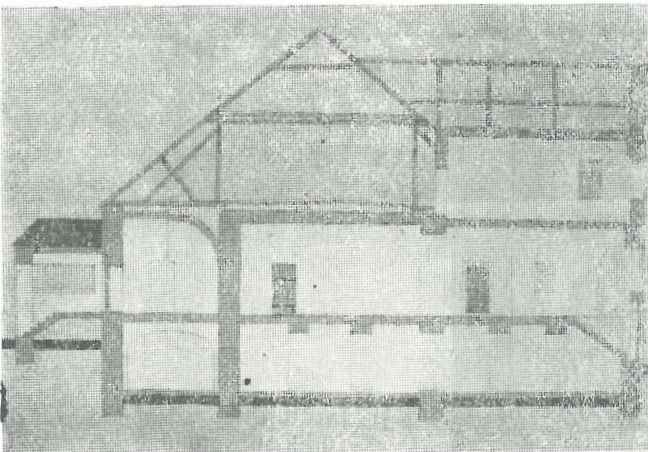
PLANȘA 2

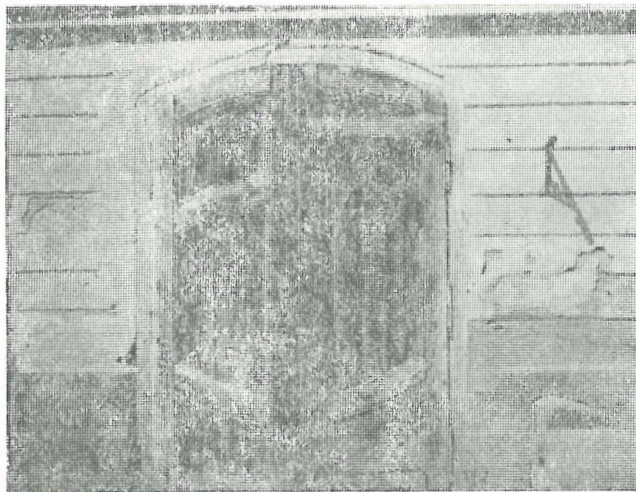
— Clădirea conacului, fațada principală, pe latura sudică.

— Planul parter al conacului. Încăperile sînt numerotate de la 1 la 11.

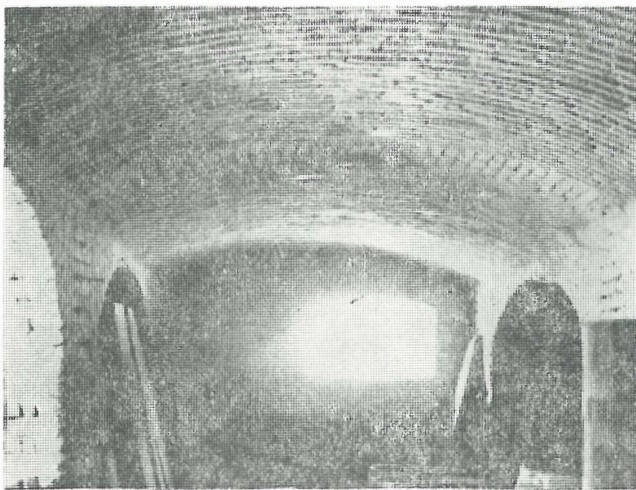

— Secțiune realizată prin încăperea principală 11.

PLANȘA 3

— Forma ușilor din fațada principală. (Accesul la subsol).

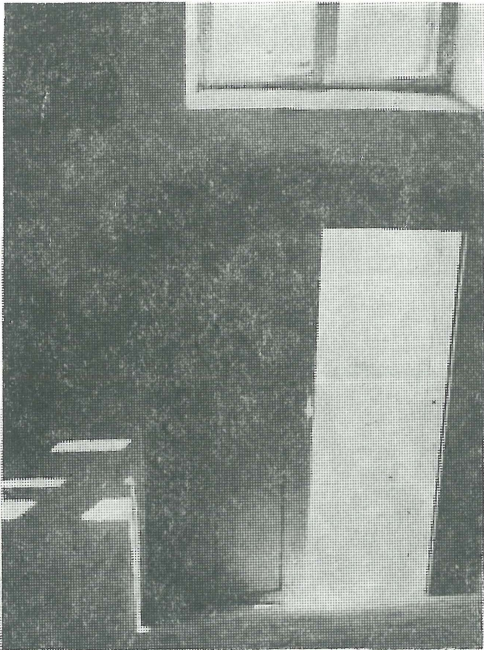

— Bolțile și arcadele din cărămidă, aflate la subsol.

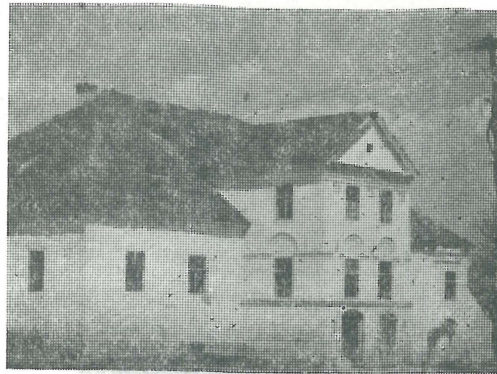

— Țesătură de cărămidă a zidăriei subsolului.

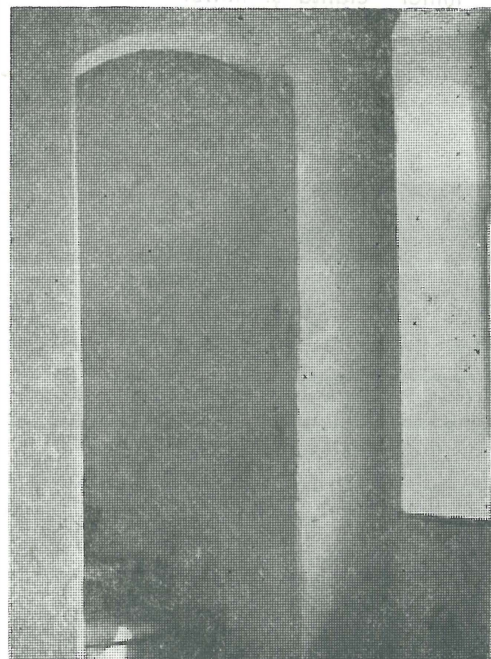
PLANȘA 4

— Ușa cu scara de acces la sala principală (11). (Vedere din interior).

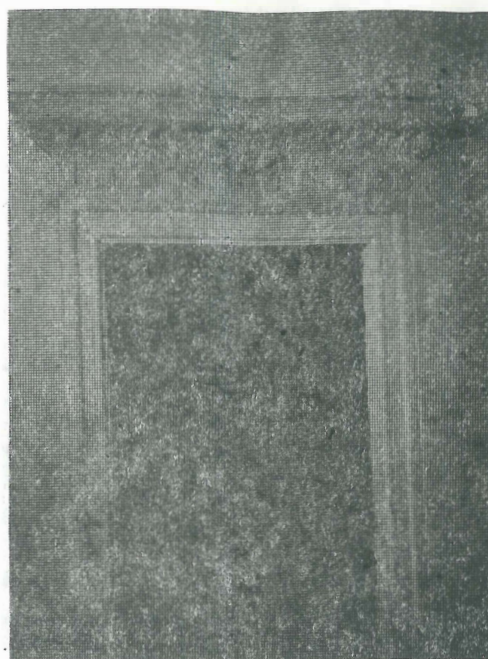

— Fațada cu intrarea principală.

— Scara de acces la încăperea de la etaj, aflată deasupra sălii principale.

PLANȘA 5

— Ușă și ancadramentul de piatră în stil renascentist.

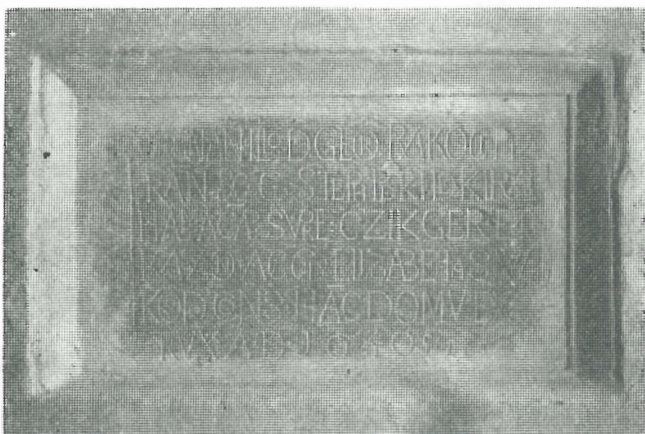
— Detalii de feronerie a ușilor din sala principală: întărire la colț, mâner clanță și mâner la centru.

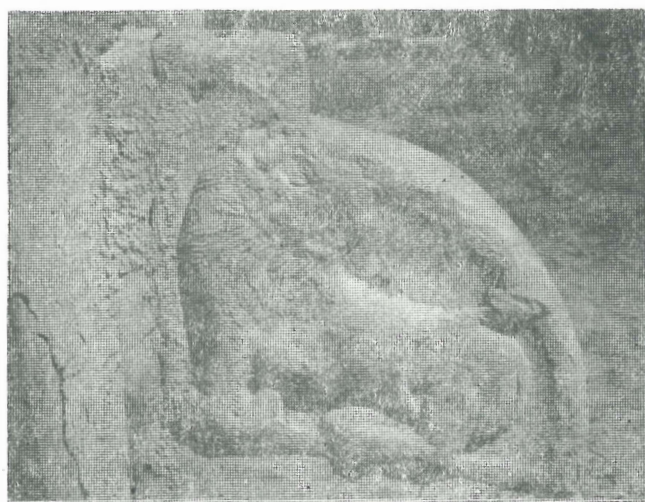
PLANȘA 6

— Basorelief cu stemele familiilor Apor și Petki. Sala principală.

— Placă cu inscripție pusă de proprietarii conacului în anul 1640. Sala principală.

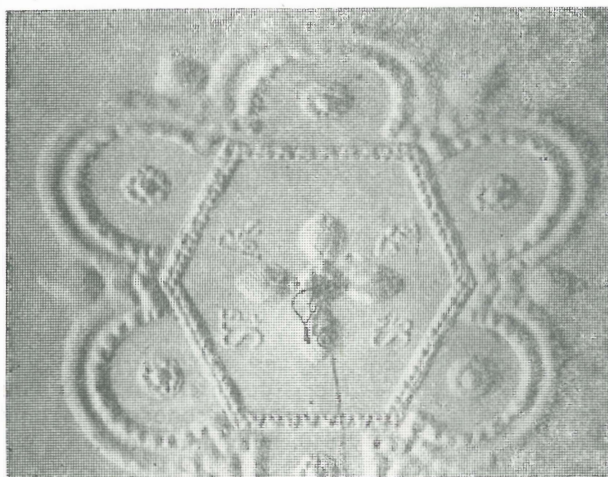
— Piatră aflată la intrarea principală, cu figura unui leu.

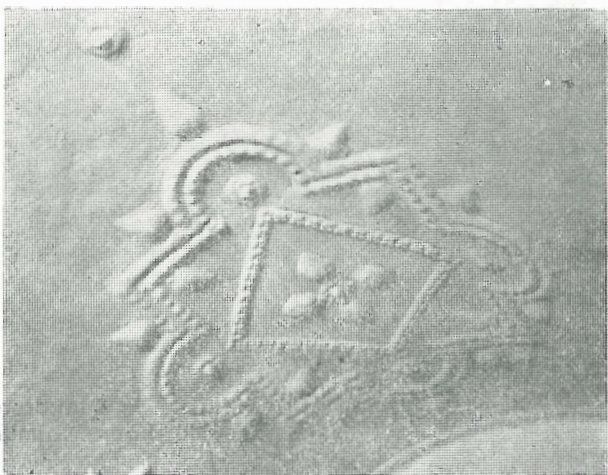
PLANȘA 7

Stucaturi baroce pe bolta semi-cilindrică a încăperii din colțul nord-vestic (1):

— penetrația din dreptul ferestrelor;

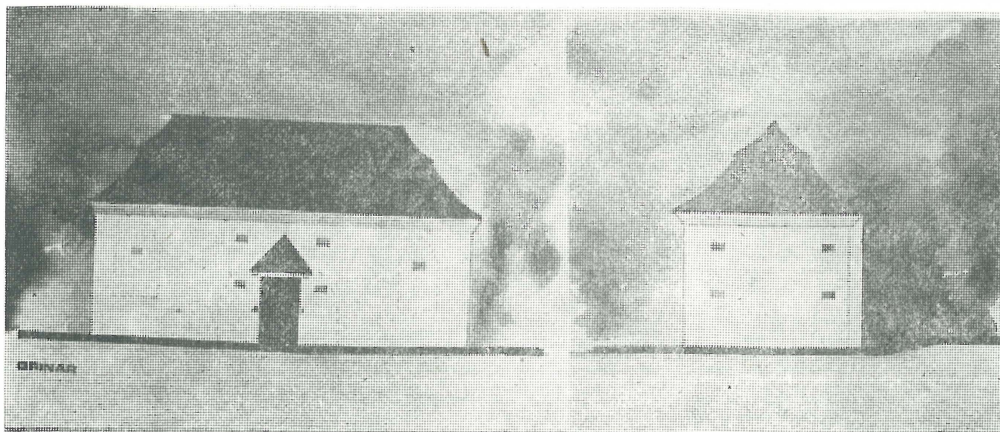

— partea centrală la cheia bolții, cu inițialele familiilor Apor și Farkas;

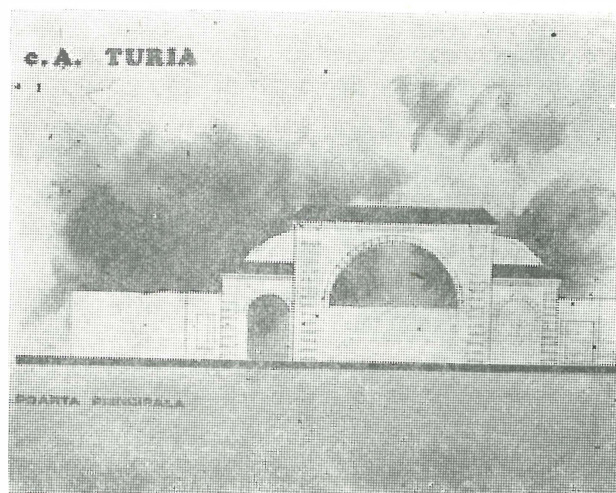

— decorația de la capătul încăperii, de asemenea la cheia.

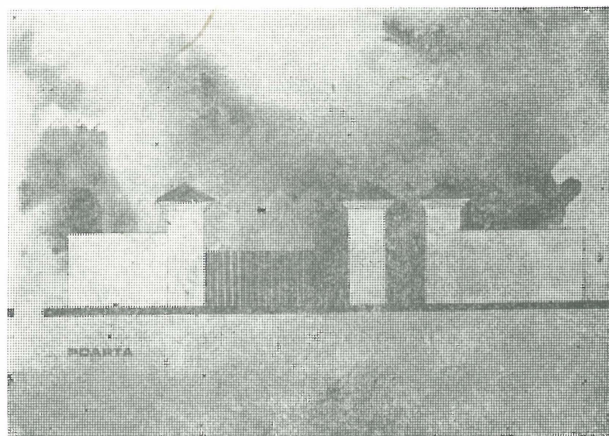
PLANȘA 8

— Grînarul cu fațada principală și laterală.

— Poarta principală de acces la conac.

— Poarta secundară de acces la zona gospodărească.

